

Kelecsényi László

AZ OTTLIK-MOZI

„Néző vagy az ingyen moziban.”
(Ottlik Géza: BUDA)

I. A mozi Ottlik szövegeiben

„Valami történet pergett a vásznon. Nem zavarta az embert, sőt, egészen kellemes volt. Néha izgalmasság is. Röhögöttünk. Egyszer-egyszer, nagy ritkán, oldalba böktem Medvét, valami megjegyzéssel, máskülönben egy szót sem beszélünk. Nem beszélgettünk semmiről, még a hetilapunkról sem, amit március óta közösen szerkesztünk. Ábrándoztam a sötétben. Figyeltem a filmet is. Játsozott a zenekar.” (Ottlik Géza: ISKOLA A HATÁRON. Magvető, 1959. 330.) Az idézett szövegrészlet egyike annak a hétnek, ahol a moziról van szó. Először egy felsorolásban a történelmi csokoládé és a képregényfüzetek mellett (i. m. 49–50.), másodsor amikor nővére kárpótolja házi muzsikával (132.), harmadszor Medve emlékezésében (172.), negyedszer egy kőszegi este hangulatképében (296.). A sorrendben ötödik részből idéztünk fentebb: abban Medve és Bébé az 1925-ös húsvéti vakáció során elmegy a belvárosi Tiszti Ház mozijába. A hatodik megint csak villanásnyi emlékkép: a lányok haja meglesben a mozi sötétjében (369.), végül pedig egy színházi képes újság lapozgatása közben bukkannak fel mozijelenetek kockái (371.). Mindez akár soknak is tűnhet – de ha fölütjük az idézett helyeket, láthatjuk, hogy ahol mozira utal, azok mind csupán hangulati elemek. Szó sincs róla, hogy a szerzőben mélyebb nyomot hagyott volna a helyszín, az pedig föl sem merül, hogy megjegyezte volna, mit vetítettek. Némafilmet – mi mást vetíthettek volna?

Ugyanezt az emlékmorzsát, a húsvét előtti mozilátogatás élményét megírta már az ISKOLA... előzményében, a sokáig kéziratban maradt TOVÁBBÉLŐK-ben is, amely végül egy méltatlan plágiumvád cáfolatául jelent meg (*Jelenkor*, 1999. 118–120.). Sőt a BUDA szövetébe is belefonta látogatásait a Tiszti Kaszinó mozijában (Európa, 1993. 182. és 214.). A BUDA-ban egyébként egy híján negyvenszer hozza szóba a mozit – túlnyomórészt azonban az „*ingyen mozi*” összefüggésében, amelyet Ottlik saját, ontológiai súlyú segédfogalmának tekinthetünk. A posztumusz regényben ezt tizenhat helyen említi, s talán az a leghelyesebb, ha az „*ingyen mozi*” jelentését illetően őt magát idézzük („*Ingyen Mozi*” és „*Ingyen mozi*” formában is szerepel, a szerkesztő nem egységesítette). „*Világra jöttél egy vadidegen helyre, amihez semmi közöd. Peregni kezd neked egy ingyen mozi, ahol néző vagy.*” (BUDA, 18.) „*Nézőként belepottyantál szereplőnek az ingyen mozi, a többi, hozzád hasonlóknak feltételezett ember közé.*” (45.) „*Mint néző kezdjük – ez volt Medve elmélete – az ingyen mozit, ahová belöktek, és amihez a világon semmi közünk, aztán mint néző fejezzük be.*” (275. – részletesebb leírás a 86–87. oldalon)

A BUDA lapjairól az is kiderül, hogy Ottlik főleg gyermek- és kamaszkorában járt moziba, mégpedig elég rendszeresen. Szeretett nővére (a regényben Júlia) szelíd zongoraszóval ébreszti álmából a kisfiút, azaz Bébét (BUDA, 12.), majd ez az emlék újra visszatér, amikor a nővér a némafilmek kísérőzenéinek paródiájával szórakoztatja, vigasztalja szeretett öccsét (111.). Később valóságos helyrajzi tájékoztatást kapunk arról, hogy a Tiszti Kaszinó vetítésein kívül korábban merre fordult meg a kis mozilátogató.

Mozitörténeti tájékozottsággal kell rendelkeznie annak, aki azonosítani szeretné a BUDA emlegetett helyszíneit. „*Mi megy a Simplonban?*” – kérdi az elbeszélő, s mintha csak elejét akarná venni, hogy összetévezzük a későbbi – és mára már szintén bezárt – Bartókkal, a helyét is megadja. „*Ez volt a nagyobbik mozi, a Ménesi út sarkán, a párhuzamos oldalon.*” (126.) Az akkori Fehérvári (ma Bartók Béla) út 37. alatt. „*Akkor már nézzük meg a Nap mozgót, szemben*” – folytatja, mi pedig hitelesíthetjük, mert a Fehérvári út 30.-ban tényleg működött egy afféle kispiszkos. Később messzebbre, a Krisztina körút vidékére is eljut. Kis mozit emleget, amely nem lehet más, mint az egykori Palota mozgó (ma Tabán, előtte Diadal). (Vö. BUDA, 201. és 302.) A József körüti Bodográf mozi pedig úgy szerepel, mint ahová be lehet ülni az utcán frissen megismert leánnyal (303.). Egy elegáns belvárosi mozi is felbukkan Ottlik emlékei közt: „*Karinthyval egyszer, még tizenöt-tizenhat éves koromban, összefutottam a Fórum mozi délelőtti üres előcsarnokában.*” (A NYUGATRÓL. In: PRÓZA. Magvető, 1980. 226.)

Fontos szerepe van a mozinak A HEGY LELKE című elbeszélésben. Ez Ottlik első jelentős publikációja még A DRUGETH-LEGENDA előtt. Az utazó novellahős – mellesleg egy kissé Kosztolányi-utánpótlás – az ismeretlen kisvárosban egy mozi közelében talál magának szállást. Szobájába beszüremlik a vetítést kísérő muzsikaszó. „*Zongora, hegedű és még valami*” – veszi leltárba a dallamok forrását. Aztán a frissiben megismert könyvtárolással és annak barátnőjével be is ül egy előadásra. Figyelmet érdemel, hogy a harmincas években játszódó novellában némafilmet vetítenek. „*Egy hegedű játszott, s a harmadik hangszer harmonika volt. A vásznon sietősen jártak az emberek, aztán egy fiatal pár jelent meg, beszédet mímeltek, szájukat hangtalanul nyitogatva, s végül a nő fáradtan, szenvedve támaszkodott egy székre támlájára. A feliratok váltogatták a képeket. A cselekmény világos volt és lendületes.*” (A HEGY LELKE. In: HAJNALI HÁZTETŐK. Magvető, 1957. 137.) A hegyek közt megbúvó kisvárosba még nem jutott el az új találmány. Amit vetítenek – érdektelen, Ottliknál mindig érdektelen. A fontos az, ami a félhomályban történik: az író alakmása közel, túlságosan is közel engedni magához alig ismert partnertőjét; a magának előírt „pincéri távolságnál” mindenestre jóval közelebb.

A fiatalkori novellákban a mozi valamiféle laza és kellemes időtöltés, nem több (HÉTERC, A DRÓTSZEMÜVEG, USZODAI TOLVAJ, SZERELEM, A RAKPARTON). Az 1943-as keletkezésű HÜSÉG mozilátogatója még mindig a némafilmek korát idézi. „*A képek vágattak a vásznon, a zongorista simmit játszott; a cisz-moll keringőt, a Jenő herceg-indulót, amit tudott. Muzsikájával, úgy tűnt, hűségesen fejezi ki mindazt, ami bennem volt, s olyan pontosan, ahogyan szavakkal képtelenség is lenne.*” (HAJNALI HÁZTETŐK, 200–201.) A kísérőzene mintha fontosabb volna a filmnél, mintha többet fejezne ki a nézőtérre alkalmilag betévedő hős érzéseiből, mintha akkor és ott ráismerne valamire.

Aztán az író játszani kezd velünk. Rejtvényt ad fel, kérdezi, hogy eléggé ismerjük-e gyerekkora helyrajzát. Jacobi, az előadóművész – aki azért tér vissza szülővárosába, hogy átvegye az aranyhegedűt – a múltját keresi. Tudjuk, hogy Pesten és Budán járunk, megfejtethetjük a megváltoztatott neveket, felelhetünk az író kérdésére: „*Hogy is hívták a kis meredek keresztutcát, amely a mozi mellől kanyarodott fel a domboldalra?*” (MINDEN MEGVAN.) A domboldal nyilván a Gellérthegy lankája, a keresztutca a Ménesi út, a mozi neve pedig – Simplon. A Fehérvári úton vagyunk, a húszas években.

Minden fontos esemény akkor történt; a gyerekkor évei a legfogékonyabbak, az akkori élmények a legmaradandóbbak. Ottliknál ez az 1920-as évtized. Az atlétikai pályákon szerzett – szívének kedves – emlékei közé nem véletlenül keveri még idősebb

korában is az „ősrégi némafilmbeli mozitájakon” kanyargó villamosozásait (A BUDAPESTI [BUDAI] TORNA EGYLET).

A „Hang- és képsor” műfaji megjelöléssel közölt A VALENCIA-REJTÉLY egyik szereplője, Szontág Miklós egy filmtöredékkel álmodik. *„Késő őszi este egy nagy tér sarkán ácsorogok. Szilviát várom. Biztosan meg fog jönni. Egymagamban ödöngök a kihalt utcákon. A téren taxiállomás. Mozi – vacak kis mozi – a mellékutcában. Sötétszürke november. Esik? Nem esik? Nem esik, az ernyőm a karomon. Mondom Szilviának: Nem valami jó film megy – (nem is volt aztán valami túl jó) –, de, mondom, gyerekünk, vettem jegyeket, jó? »Remek« – bólint.”* (I. m. Magvető, 1989. 117.) Álom mozi – mondja erre Szontág Miklós –, amibe belekeveredik minden, az is, ami megtörtént, az is, ami nem, legfeljebb csak megtörténhetett volna. Mintha igazabb valóságfokozatú lenne az álom, mert sűrítve befér minden, olyasmi is, ami nem történt meg a hétköznapi, éber világban. Lelkiismeretes matematikusként szépen elnevezi Szigmának ezt a megnevezhetetlen érzelmi-szellemi konglomerátumot. Ez az álom mozi, életünk mozija, melyben szereplők vagyunk, anélkül, hogy írói vagy rendezői lehetnénk.

Egyetlen szövege van, ahol valóságos, moziban látott filmre hivatkozik. Nyúlfarknyi írás, egy nyomtatott könyvoldalon elfér. Az *Új Idők* hasábjain jelent meg először a „PATT” (1946. június 10.), majd belekerült a PRÓZA összeállításába, valamiért tehát fontosnak tartotta. Azzal kezd, hogy elmeséli egy Strauss-életrajzfilm történetét (feltehetőleg az 1932-ben Gustav Fröhlich főszereplésével forgatott osztrák produkcióról van szó) – annak szemléltetésére, hogy az alkotók nemigen térhettek el a valóságtól. Egy közszájon forgó általános dramaturgiai elvre is hivatkozik, nevezetesen arra, hogy mindössze 33 – más források szerint 36 – drámai helyzet létezik. (Vö. Kelecsényi László: POLTI, AZAZ PEDÁNS OKOSKODÓ LÁTSZÓLAG TUDOMÁNYOS IROMÁNYA. *Holmi*, 2000. augusztus.)

II. Közbeszűrés

Két idős úr, a hazafiatlan és sovíniszta Kirketerp kapitány és a flottájától megfosztott Mandyard altengernagy idegen megszállók által uralt hazájukban ülnek a távolbalátó készülék előtt, és egy Párizsból közvetített atlétikai versenyt néznek. Aztán egyikük rántottát süt. Nagyjából ennyiben összegezhető a HAJÓNAPLÓ című, már-már kisregény terjedelmű, hosszú elbeszélés cselekménye. A tartalma persze jóval több és súlyosabb ennél. Szó van itt hazafiságról, elsiített civilizációról, a sport szimbólumértékéről, a győzelem-vereség ellentétpár lelki vonzatairól és a nyelv használhatóságáról – szétbomozhatatlanul.

Ám mindebből most csak egy apróság érdekel minket. Kirketerp és Mandyard, az az Ottlik Géza és Mándy Iván televíziót néz. Pontosabban, ahogy Mandyard mondja, a Mihályson-telehört, a régi Mihályson-félét nézik. (A VALENCIA-REJTÉLY, 14–15.). Mándy ugyanis, Ottlikkal ellentétben, feltehetőleg jól tudta (tőle pedig aztán a szöveget alakító író is tudta), hogy egy Mihály Dénes nevű magyar mérnök volt az, aki nemcsak a hangosfilmet találta fel – jóval annak elterjedése előtt –, hanem a televíziót is. Szinte hihetetlen, de a dokumentumok szerint még 1919-ben.

„Vettünk egy kis tévét. Megtört a gerincünk!” Egy kéziratot feljegyzés ez Ottlik Géza hagyatékában. A dátuma: 1978. december 6. Sőt nemcsak készüléket vettek, hanem a televízió intézményétől irtózó író nagy néha megjelent a képernyőn. Czigány György hathatós készítésére olykor kötélnek állt, hogy kedves barátai (Koromzay Dénes, Mándy Iván, Nemes Nagy Ágnes) társaságában, nyughatatlan beszélgetőtársaként, mondjon egy-két, csakis reá jellemző mondatot.

III. Ottlik és a filmek – meg a filmesek

Ismét egy feljegyzés a hagyatékból: „*Nem hiszem, hogy a kisregényem [HAJNALI HÁZTETŐK – K. L.] alkalmas lenne filmre, sem a Valencia-rejtély című régi rádiójátékomat nem találok elég jónak televízióra.*” Nem a megállapítás tartalma érdekes ezúttal, hanem a keltezése: 1959. október 24. Hogyhogy? Hiszen épp csak hogy boltokba került e napokban a frissen megjelent ISKOLA A HATÁRON. És a szerző, akit legföljebb az irodalmi élet bennfentesei ismernek, máris filmjogokról, átdolgozásról nyilatkozik? Vagy inkább: ábrándozik? (Mellesleg mind a két említett művéből forgattak filmet – ráadásul úgy, ahogy ő eredetileg nem akarta: a HAJNALI HÁZTETŐK-ből játékfilm, A VALENCIA-REJTÉLY-ből tévéfilm készült.)

Ottlik felesége számolt be éppen Szigligeten tartózkodó férjének arról, hogy egy fiatal filmrendező érdeklődött az ISKOLA... megfilmesítési lehetősége felől. Jancsó Miklós volt az érdeklődő, aki A HARANGOK RÓMÁBA MENTEK bemutatója után bukott embernek számított a szakmában. „*Amikor megjelent az Iskola a határon, 1959-ben, Jancsó Miklós volt az első, aki jelentkezett, hogy filmet akar belőle csinálni. Akkoriban amennyit tudtam Jancsóról, hogy nagy tehetségű, mellőzött ember, nem veti fel a pénzt. A Gerbeaud-ban szelíden lebeszéltem a filmről, és fizettem neki egy kávét és egy kis konyakot. Aztán még sokáig sokan kértek, végül már nem fizettem a lebeszélésért még kávét sem. Engem se vetett fel a pénz. Olcsóbb volt telefonon mondani egy gorombaságot.*” (Bán Magda: „...ÉPÍTENI KELL A MŰVET”. Beszélgetés Ottlik Gézával. *Film Színház Muzsika*, 1986. július 19.) Abba azért érdemes belegondolni, mi lett volna, ha Jancsó Miklós nem az Alföldön játszódó SZEGÉNYLEGÉNYEK büntetőtelepén modellezi a mindenkori hatalom elnyomószervezetét, hanem egy dunántúli cőgeráj világán belül.

Noha ebből a tervből nem lett semmi, Ottlik mégis kapcsolatban maradt a filmgyárral. Ennek bizonyosága az a szerződés, amelyet 1960. július 13-án írtak alá NYÍLT TÁRGYALÁS címen. Fakan Balázs dramaturg elmondása szerint tárgyalótermekbe jártak, periratókat olvastak. „*A filmtervből nem lett semmi*” – jegyezte fel magának az író 1961. június 5-én, miután megkapta a Budapest Filmstúdió elutasító döntését.

De mi volt ez a filmterv? A hagyatékban tudniillik lappangott egy filmnovella – az AMÍG ÉN, DEBÓRA címet viselő gépiratról van szó, amelyet Fakan Balázs dramaturg őrzött meg. A 24 gépelt oldal terjedelmű íráson nem szerepel a szerző neve, csupán Ottlik kézírásos javításai, illetve betoldásai utalnak arra, hogy szorosabb köze lehetett a „*Vázlat, szinopszis!*” műfaji megjelölést viselő írományhoz – a történet a hatvanas évek első felében játszódott volna, ha film készül belőle.

Ezután sokáig nem került újra kapcsolatba a filmgyárral, amely számos írónak nyújtott jövedelemkiegészítést. A filmstúdiók ugyanis duplán fizettek. Ha az író leadta a filmnovellát vagy az irodalmi forgatókönyvet, megkapta érte a honoráriumot – ha pedig netán film készült belőle, jogdíj ütötte a markát. Így lett Ottliknak szerződése a Budapest Filmstúdióval 1973-ban PANGÁSOS PAPILLA címen. Ebből sem forgattak filmet.

Aztán elérkezett az idő, amikor az ifjabb nemzedékek is felfedezték őt maguknak. Egy azóta elhunyt animációs rendező, Dálnoki Kovács István még a hetvenes években írt forgatókönyvet a MAGÁNYOS HEGEDŰSZÓ nyomán. (Illusztrációként Somogyi Győzőnek az ISKOLA... egyik újabb kiadásához készített grafikáit mellékelte.) Az ötlet megmaradt a tervezés stádiumában.

Az igazi fordulat 1981-ben következett be. A filmesek egyszerre kétfelől kezdték ostromolni az akkor már népszerű, sőt lassan kultikussá váló szerzőt. Szóba került egy-

részt az ISKOLA A HATÁRON, másrészt pedig a HAJNALI HÁZTETŐK megfilmesítése. Úgy kezdődött, hogy Ottlik Vas Istvánéknál találkozott Aczél Györggyel, akit még a második világháború végéről ismert. Szántó Piroska írja le emlékezésében a kis híján botrányba fúló jelenetet.

„– *Meghívhatnátok egyszer azt a hülye Aczélt is, hiszen összeharátkoztunk az ostrom után nálatok – veti oda mellékesen Cipi, pedig tudja, hogy az nem is olyan egyszerű*” – kezdődik a furcsa eset földidézése.

„– *Ide hallgass! Csináljunk filmet a könyvedből – javasolja Aczél –, elintézem.*

– *Lópikulát intézed el! Nincsenek is olyan gyerekek, nem érdekel az egész, hamisított hülyeség lenne, ha te csinálnátod meg, nem kell.*

– *Van elég gyerek, te választod a rendezőt, lesz rá pénz, nyugodt lehetsz, beleszólsz, akkor és ahogy, amit akarsz – különben is füttyölök rád, film lesz belőle, punktum!*

Cipi felugrik, lecsapja a szemüvegét, felborít, majd ügyesen elkap egy poharat, teljes erőből rávág az asztalra Aczél orra elé:

– *Nem engedem, érted? Van még független bíróság Magyarországon!*” (Szántó Piroska: AKT. Európa, 1994. 267–268.)

Az ISKOLA-ból majdnem sikerült mégiscsak filmet forgatni. A korai nyolcvanas években Gothár Péter rendező jelentkezett a feladatra. Ottlik nem mondott nemet. Igenlő döntésében nagy szerepe lehetett annak, hogy régi barátja, Nemeskürty István stúdióvezető állt az ötlet háttérében. Gothár korábbi filmjével (MEGÁLL AZ IDŐ) jelentősnek tetsző pénzdíjat nyert egy fesztiválon – az lett volna a gyártási költség fedezete. Forgatókönyv is készült, Ottlik közreműködésével. Két fiatal szerző, Kapecz Zsuzsa és Pataki Éva írta a 384 oldalas szcenáriumot, s ebben szerepeltek olyan jelenetek is, amelyek a regényben nem. A tervből mégsem lett semmi. Egyéb okokon kívül az is akadályozta, hogy közben a stúdióvezető más beosztásba került, Ottlik pedig szerződési záradékban kötötte ki, hogy a megállapodás csak akkor érvényes, ha az átdolgozás a Nemeskürty vezette filmműhelyben történik. De erről majd később.

Egy másik rendező nagyobb szerencsével járt. Dömölky János 1981-ben nyerte el az író beleegyezését a HAJNALI HÁZTETŐK megfilmesítéséhez, a mű 1986-ra készült el, és az 1987. februári Magyar Játékfilmszemlén mutatták be. A forgatókönyv kidolgozásába Ottlik is beszállt, nemcsak részleteket adott a rendezőnek a készülő BUDA kéziratából, de olyan jelenetekre is áldását adta, amelyeket nem ő vagy nem egyedül ő írt (például Márta, a feleség alakja, az ávósok szerepeltetése vagy Tersánszky Józsi Jenő idevarázsolt figurája). Az igazság az, hogy (mint a Bán Magdának adott interjúból is kiderül) Ottlik egy kicsit beleszeretett a filmezésbe, a forgatás légkörébe, ahol ő volt a stáb dédelgetett kedvence.

Noha bemutatását megelőzően a film a szemle titkos favoritjának számított, premiérjén pedig a zsúfolásig megtelt Budapesti Kongresszusi Központ közönsége hosszan és forrón ünnepelte a tweedzakós, ősz urat – végül sem az író, sem a rendezőt nem díjazták, csak az operatőr (Koltai Lajos) és a férfi főszereplő (Cserhalmi György) teljesítményét ismerték el. A mozibemutatót követő kritikák pedig tiszteletköröket futottak – a sorok között éreztetve, hogy valami még sincs rendben ezzel a filmmel. Hasonló volt ez ahhoz a fölfokozott várakozást követő csalódáshoz, amely majd 1993-ban, a BUDA megjelenésekor ismétlődik meg.

Mándy Iván: „*Istenkísértés hozzányúlni Ottlik Géza prózájához. Visszaadni azt a mély, fájdalmas líraiságot, amely minden írását áthatja.*” (MOKÉP-szórólap, 1987.) A kritikusok kemé-

nyebben fogalmaztak. Gyertyán Ervin: „*ez a film vitathatatlanul tehetséges emberek félsikere (vagy félkudarca)*”. (Népszabadság, 1987. április 9.) Sas György: „*Válogathatunk szebbnél szebb jeleneteiben. Csak éppen a téma legfőbb hangsúlyainak a megragadásában gyengélkedik a film. Miért is? Mert a kelleténél körülményesebben járja körül hőseinek a viszonyát, kapcsolatait.*” (Film Színház Muzsika, 1987. április 11.) Zöldi László: „*Dömölky János filmje nem aratott kirobbanó sikert a februári szemlén, akkoriban én sem éreztem a leghatásosabbnak. Mostanra azonban, úgy látszik, megért az élmény. Másodjára rácsodálkoztam a filmváltozat erőteljes hangulatára.*” (Élet és Irodalom, 1987. április 10.) Koltai Ágnes: „*A sors elől menekül minden Ottlik-hős, a felnőtt Bébé és Halász Petár azt fogalmazza meg, amit gyermekkorukban csak sejtettek, ám ez a sejtés is elég volt ahhoz, hogy kiemelje őket a semmit nem tudók naiv boldogságából; a sorsát senki sem kerülheti el. Ez a szomorú tudás hiányzik Dömölky János filmjéből.*” (Új Tükör, 1987. április 26.) Reményi József Tamás: „*Amikor az ISKOLA A HATÁRON írója annak makacs vizsgálatára ösztönöz, hogy vajon »mi módon tudunk pusztán az írott szóval olyasmüt is közölni, amit a nyelv nem tartalmaz«, az nem csupán az alkotás folyamatának, hanem az életnek is egyik alapvető kérdését jelenti. Effélék az ő realitásai. Nem hiába ózdkodott oly kitarítóan attól, hogy prózáját megfilmesítsék/dramatizálják: mennyire artikulálódhat a szöveg mögötti hallgatás, mely utóbbi súlyosabb az előbbinél? Nos, az első kísérlet rendezője ezzel a feladattal csak egy-egy kivételes pillanatban birkózott meg, és a HAJNALI HÁZTETŐK című film inkább tisztelgés az elmúlt évtizedeket emelt fővel átélt Ottlik Géza előtt, mintsem átköltés a HAJNALI HÁZTETŐK című regényből.*” (Filmvilág, 1987. április.)

A visszhang elegyes, inkább elmarasztaló, mint dicsérő hangú. Valóban úgy történt, ahogy azt az egyik kritikus megírta: a moziváltozat inkább később hódított magának nézőket, amikor a szaporodó válságfilmek árnyékából kiemelkedett a példázatosága. Dömölky János mindenestre nem adta fel. Újabb kísérletet tett, ezúttal egy még nehezebben adaptálható művel. A VALENCIA-REJTÉLY amúgy is az enigmatikus Ottlik-szövegek sorába tartozik. Kézirata sokáig kallódott, csak nem sokkal szerzőjének halála előtt kapott újra nyilvánosságot. A „*természettudományos krimi*”-nek nevezett darabot – amely eredetileg rádiójáték volt – felolvasták egy színházban. Az újabb vállalkozás 1995-re készült el a Magyar Televízió produkciójában. Moziban nem vetítették, így hazai szokás szerint a visszhangja jóval szerényebb lett. Különben is, kemény diónak számított már a szövege is, és a tévéváltozat nem könnyítette meg a befogadását. Igaz, ezt nem is tekintette feladatának.

Dömölky János nem csupán adaptációkban fejezte ki Ottlik iránti tiszteletét. Még a kilencvenes évek elején forgatni kezdett egy róla szóló dokumentumfilmet. Az eddig elkészült anyag – a rendező kifejezésével élve – reménytelen állapotban van. Azaz nincs remény a feltámasztására.

Egy dokumentumfilmest is magával ragadott Ottlik Géza munkássága, azaz inkább a személyisége. Nem sokkal az író halála után két produkció készült Kisfaludy András rendezésében. Az egyikben (ISKOLÁK AZON A HATÁRON) a kőszegi intézmény tegnapi sorsáról és mai működéséről tudósít a kamera 1991-ben. A nem sokkal később befejezett másik filmben (ISKOLÁSOK A HATÁRON) egykori cögerek – élükön Nemeskürty István volt stúdióvezetővel – emlékeztek mintegy hét évtizeddel korábbi nevelődésükre.

1993-ban ismét képernyőre került Ottlik – megint a televízió, pontosabban Makk Károly jóvoltából. Több volt ez, mint alkalmi pénzkeresés a kitűnő rendező oeuvre-jében. MAGYAR NOVELLÁK gyűjtőcím alatt – két másik író, Ambrus Zoltán és Sarkadi Imre egy-egy elbeszélésének adaptációja mellett – képernyőre került a SZERELEM című Ottlik-

novella. Újbóli megtekintése, úgy néz ki, lehetetlen – a tévé archívuma eltűntnek nyilvánította a videoszalagot. Pedig jeles színészek (Andorai Péter, Bálint András) mellett filmesek és irodalmárok is föltűntek benne (Gyurkovics Tibor, Fehér György, Sipos Tamás) – mintegy jutalomjátékként.

Az Ottlik-mozi krónikája 2005-ben folytatódott. Akkor készítette szinte kézműves módon, ám a modern számítógépes technikát használva Szemző Tibor tízperces amatőr filmjét. Olyan ez a mozgókép, mint az egykori frissen végzett filmfőiskolások ujjgyakorlatai voltak a korai hatvanas években. Akárha az induló Balázs Béla Stúdió egyik sehol be nem mutatott darabja volna. Mint az író a pontos szavakat, úgy keresgéli Szemző a megfelelő képkockákat. Közben Ottlikot halljuk, különböző írásainak (pl. MIÉRT BUDA?) részleteit ismétli józsefvárosi és Moszkva tér környéki házak, utcák, kapualjak, villamosszerelvények látványa közben. Vagy a szavak a fontosabbak, a fekete-fehér videó csak vizuális installáció a születő mondatok számára? Mindenesetre: Ez VAN – közli velünk a tízperces produkció címe.

Egy nem túlzottan jelentős, legalábbis nem sokszor emlegetett Ottlik-novella vizsgafilm készítésére ihlette Horváth Lilit, a Színház- és Filmművészeti Egyetem rendező szakos hallgatóját. Az USZODAI TOIVAJ csak ugródeszkeként szolgált a 2006-ban befejezett átdolgozás számára. Megmaradt az elbeszélés alaphelyzete, de más lett a korszak, a szereplők szociális háttere, a történet hangulata. A modernizált história azt vetíti elénk, hogy Ottlik Géza többek által közepesnek minősített rövidprózái kiindulópontul szolgálhatnak – nem csak rendezői ujjgyakorlatok számára. Még egyszer: Ez van. Ingeny-mozi: szövegolvasóknak és képfogyasztóknak.

(Köszönet Fakan Balázsnak, Kapecz Zsuzsánának, Pataki Évának és Szemző Tibornak.)

*

Az alábbiakban részleteket közlünk az ISKOLA A HATÁRON irodalmi forgatókönyvéből. Ottlik szükségesnek vélte – ha már főműve filmvászonra kerül –, hogy a történetet kiegészítse. Amikor ezek az előkészületek folytak, a BUDA megírása, azaz az ISKOLA A HATÁRON méltó folytatása foglalkoztatta. Idősíkokat vágott ki a főszereplők későbbi sorának alakulásából. Az 1930-as sorsdöntő orvosi vizit, egy 1933-as bridzsparti: Czako öngyilkosságának napja, az 1947-es római tartózkodás emlékei, Medve rejtélyes 1956-os halálának ténye, valamint 1963-as és 1983-as Lukács uszodai jelenetek – ezek képezték az újragondolt folytatást. Van köztük életrajzi tény, és van fikció – de mindkettő forrása a regény, az ISKOLA... éltető televénye.

A scenaristák a dramaturg, Fakan Balázs közvetítésével álltak kapcsolatban az íróval, aki kis cédulákon küldögette kidolgozott ötleteit, amelyeket aztán a két forgatókönyvíró formába öntött. Az így elkészült könyvet a Budapest Filmstúdió rendezőkből, dramaturgokból és a stúdióvezetőből álló művészeti tanácsa megvitatta, és forgatásra érettnak tartotta, ám megfelelő anyagi háttér híján a produkció nem indult be, majd az Ottlik által szabott egyik fontos feltétel (a stúdióvezető személye) változott meg.

A következőkben a forgatókönyv befejezéséből adunk ízelítőt.

1930 – ORVOSI VIZIT

A kissé megöszült, de változatlanul mogorva, tekintélyes és feszes tartású, szóltan orvos ezredes – aki az orvosi vizsgálatot végezte 1923-ban – az íróasztala mögött ül, papirokat lapoz. Medve és Both félmeztelenül áll az asztal túlsó felén, ingüket, zubbonyukat kezdik felvenni. Az orvos ezredes felnéz a papírból, hűmmögve kérdezi:

Medve is, Both is meglepetten néz rá. Az orvos türelmetlenül és az értelenségük miatt bosszankodva megismétli.

Both kapcsol először.

Az orvos Medvére néz, Both is sürgetően figyel. Medve rövid hallgatás után határozottan mondja:

Both mérgesen sziszegi:

Az orvos ezredes egyfolytában Medve arcát figyeli.

Az orvosra néz Medve, eltökélten mondja. Az orvos lassan bólint, és felír valamit a papírra.

ORVOS: Hm. Nem gondolták meg magukat?

Kell maguknak a Ludovika?

BOTH: Én szívesen lennék alkalmatlan...

MEDVE: Én maradok.

BOTH: Megörültél? Még a hülye Zámen-csik se habozna.

ORVOS: Gondolkodhat egy kicsit a folyosón.

BOTH: Ne marhulj! Bónis is leszerelt...

MEDVE: Én már nem változtatok.

1933. január 19.**KOSSÁNYI ÁGNESÉKNÉL**

Középpolgári lakás egymásba nyíló szobái. Esti brüdzsparti és beszélgetés, teával, némi alkohollal. A társaság kártyázó és ténfergő tagjai között a civil ruhás Both, Bónis, ludovikás egyenruhában Medve, Szeredy, Colalto, Boros, Jaks, Drágh. Kártyaműszavak röpködnek.

Medve kártyázás közben félig tréfásan, félig komolyan elkezd egy Ady-verset szavalni. Bónis, Both és Szeredy vele együtt folytatja.

BÓNIS: Na jó, három pikket mondtam.
EGY CIVIL FIÚ: Passz.

MEDVE: Poros a hosszú hársfasor.
EGYÜTT: Holdfényes a püspöki udvar...

A többi katonaiskolás is „beszáll”, cinkosan mondják a verset. A civilek érzik, hogy itt valami ritusszerű, beavatott dologról van szó, és ők kívül rekedtek, azért kicsit idegenkedve figyelik őket.

Both hátrafordul. A másik szobában egy csinos, elegáns, élénk lány éppen most teszi le a telefont. Both odamegy hozzá.

A magas, vékony Jakstól kérdezi:

1933. január 19. GELLÉRTHEGY

A ludovikás egyenruhás Czakó (harmadéves) a Citadella oldalában, minden teketória nélkül, szinte könnyedén föbe lövi magát.

1944 – BOTH LAKÁSA, BUDAPEST

Medve kabátban, civil ruhában az előszoba és a konyha küszöbén az ajtófélfának támaszkodik. Both légoltalmi tiszti egyenruhában teát főz.

Nevet.

...Simulnak a városi párok,
Vasúthoz futnak a kocsik...

BORSA: Medve nem tud elszakadni Adytól...

BÓNIS: Már Czakót is megtanította rá.

BOTH: Tényleg, hol van Pali?

SZEREDY: Nem tudom. Ágnes most telefonál neki.

BOTH: Feljön Pali?

ÁGNES: Úhüm, egy óra múlva.

BÓNIS: Jaks, nem szállsz be addig?

MEDVE: Menj le hozzá. Még ma. Az a legokosabb. Bajban van.

BOTH: Szeredy sosincs bajban.

MEDVE: Most bajban van.

BOTH: Évek óta nem láttam.

MEDVE: Annál inkább menj le.

BOTH: És veled mi lesz? Hol laksz most?

MEDVE: Sehol.

BOTH: Balfasz. Miért nem jöttél előbb? Huszonnégy órán belül föbe lőhetnek.

MEDVE: Most mindenkit föbe lőhetnek. Egy órán belül. Menj le Szeredyhez.

BOTH: Papírokat kell szerezned.

MEDVE: Már nem tudok.

BOTH: Akkor itt maradsz nálam.

1945

CZAKÓ: „...tényleges tüzér kapitány volt... sündisznóállásba ment át az ütegével, már magyar földön, és keletre-nyugatra, mindkét szemben álló hadviselő fél ellen, tartani tudta tizenegy napon át. Megúszták élve... A tüzérei imádták.”

DRÁGH: A Donnál megfagy...

1947 – RÓMA, KISKOCSMA A TIBERISEN TÚL

Este, holdfény, hőség. Both és Czakó filléres bort iszogat egy utcai asztalnál. Czakó rakodómunkás-ruhában, napbarnítottan ül.

Both kedvetlenül válaszol, félfigyelemmel, közben forgatja a poharát.

Ingerülten kérdezi:

Czakó nem felel. Nehézkesen megmarkolja a poharát, aztán a palackot, tölti a két pohárba. A körme piszkos, töredezett.

Czakó felemeli a poharát, nézi.

Both hirtelen megszólal.

Nevetnek. Egy kamion elől fel kell állniuk és egy pillanatra a falhoz lapulniuk az asztalkával együtt.

Ott szoronganak egymás mellett, amíg a kamion elhajt. Czakó pátosszal szavalja.

Megint nevetnek, és Czakó egyszerre elkomo-lyodik.

CZAKÓ: Ágnes hangja akkor a telefonban, tudod.

BOTH: Nem tudom. Az ösztöndíjamról akartam veled beszélni, te meg erről a marhaságról ömlengsz.

CZAKÓ: Meg kell értened, na. Vártam valamit, és akkor rájöttem, hogy hiába.

BOTH: Ágnes hangjából? Hiszen őrült szerelmes volt beléd.

CZAKÓ: Kellott a fenének a szerelme.

BOTH: Hát akkor mi kellett?

CZAKÓ: Magas a vérnyomásom. Alig bírom a ládákat.

BOTH: Marhaság.

Davos Svájcban van, tudod...

CZAKÓ: Holdfényes a püspöki udvar. Simulnak a városi párok, vasúthoz futnak a kocsik...

Az volt a baj, hogy akkor életben maradtam, ott a Citadellánál.

BOTH: Marhaság. Egy nagy barom vagy, az a baj.

1956

*Bébé, aki festő lett, egy képpel, rajzzal, vázlat-
tal megy a barátjához, Medvéhez, de a ház előtt
csódiület, Medvét, aki öngyilkos lett, épp most
viszik el. Bébé kábultan megy az utcán, hóna
alatt a képpel. Nem látja, nem veszi észre a kö-
rülötte nyüzsgő tömeget, észre sem veszi az ég-
ből aláhulló rózsaszín cédulákat.*

1963 – LUKÁCS USZODA

*A tetőterazon két kisportolt, jóképű, 50 körüli
férfi: Bébé és Szeredy ül egy-egy ágyon, velük
van egy nő is: Magda.*

*Magda még csak 34 éves, bombacsinos. A fér-
fiak kezében kéziratok, a kockás füzet lapjai.*

*Most majdnem olyan meztelenül látjuk őket,
mint 1923. szeptember 3-án. Magda visszajön
a zuhanytól, csuromvizes, Szeredyt bökdösi.*

Nem törődnek vele, el vannak merülve.

Magda nem hagyja magát.

*Szeredy rázza a fejét, tolja el Magdát.
Magda letérdel a férfi elé összetett kézzel.*

Szeredy elvörösödik.

Magda a fejét rázza.

BÉBÉ: Nem, nem. Az orvosi vizsga előbb
volt.

Csak tudnám, miért írta ezt így Medve?

MAGDA: Dani.

Danikám. Mondok valamit.
Vegyen engem feleségül.

SZEREDY: Nem veszek.

MAGDA: Édes, drága Danikám!

SZEREDY: Mindenki ide néz. Ne marhás-
kodj most, Magdika. Ne nyúlj hozzám.

MAGDA: Édes jó kapitány úr.

SZEREDY: Nem.

MAGDA: Mit nem?

SZEREDY: Nem vagyok kapitány.

MAGDA: Hát akkor alezredes elvtárs.

[MAGDA:] Tudom, tudom! Az rövid volt.
Elhurcolták. Tudom, tudom.

SZEREDY: Hogyne tudnád, amikor te sza-
badítottál ki Recskről.

Hálából igazán elvehetnék...

MAGDA: Hálából szerelem? Az kinek kell?

SZEREDY: Nekem például nem.

MAGDA: És a házasság se? Hát legyen vad-
házasság. Danikám, jó, jó? Lépünk vad-
házasságra.

SZEREDY: Nem lépünk.

Ezen elgondolkodnak. Az igaz. Csakugyan. Mekkora marhaság. Ki akarja abbahagyni. Nevetnek végül.

1983 – LUKÁCS USZODA

A megváltozott Lukács uszodában két hetven körüli, kondícióját még mindig őrző öregember baktat lefelé a lépcsőn.

Egyikük, Szeredy, botra támaszkodik. Magda még mindig szemrevaló, bár ő is túl van már az ötvenen. Orrán falevél, hogy óvja a leégéstől. Jönnek lefelé a tetőteraszról.

Bébé Magdának magyaráz.

De nem nagyon, mert Szeredy megbotlott, és Magda rá figyel.

BÉBÉ: Ezt mióta csináljátok? Reggel óta? Tíz éve?

SZEREDY: Reggel óta. Tíz éve.

BÉBÉ: Hát vedd el. Akkor abbahagyjátok.

BÉBÉ: Mi még itt, ezen a lépcsőn se úgy megyünk le, mint a civilek. Nézze, Magda, én már szabadságon vagyok, mióta? Jövő héten lesz 53 éve, vagyis elég régóta, de még mindig nem tudok betelni vele, vagyis nem fásultam el. Enyhe részegségben járok-kelek az utcákon, hogy nézhetem a kirakatokat, felülhetek a villamosra, ha tetszik, cigarettára gyűjthetok, száz meg száz lehetőség között szabadon választhatok. Mi például Szeredyvel attól a szabadságtól vagyunk mélységesen elégedettek, hogy a két lépcső közül azt választhatjuk, amelyik jölesik. Figyel rám? Érti?

MAGDA: Figyelek.

SZEREDY: Nem figyel, és nem érti.

MAGDA: Mit nem értek?

SZEREDY: Semmit. Én nem az életedet mentettem meg Váradon, hanem meg akartalak kefélni. Tizenöt éves voltál.

MAGDA: Engem még nem is ismert, amikor Brassóban apámékat kimentette a Gestapótól! Zseniálisan!

SZEREDY: Eh, az más volt, kellett az öreg sakkpartnernek. És mázli. Véletlen. Tudom is én. Nem értesz semmit.

MAGDA (*Bébének*): Látja, mindenkivel törődött, csak velem nem.

Közben egy fordulóban megállnak, nézik a lent úszó pucér embereket.

BÉBÉ: Ette őt a fene maga után már Váradon.

MAGDA: Nem kellett neki ott sem. (Szeregyhez) Hát kellett? Ette a fene utánam? Hát mondja meg!

SZEREDY: Evett a fene utánad.

MAGDA: És ma? És ma?

SZEREDY: Ma is esz.

MAGDA: Édes egy marha emberem, hát miért nem élt vissza a kiszolgáltatott helyzetemmel? Mi a francnyavalyának nem élt vissza vele már 44-ben?

SZEREDY: Ununk, Magdaléna. Semmit nem értesz. Nem érted ezt a lépcsődolgot sem, amit Bébé magyarázott, igaz?

MAGDA: Mit nem értek?

SZEREDY: Mélységes elégedettségünket, ahogy Bébé szerint mi megyünk lefelé a lépcsőn, mert a két lépcső közül szabadon választhatunk.

MAGDA: Hát... mámoros szabadságnak ez nem sok, hogy kettő közül választhat az ember.

SZEREDY: Nem sok? Kettő? Minden! Amikor nincs egyáltalán választásod, nulla, kapsz egy másik lehetőséget, egyetlenegy, ez az egy hányszorosa a nullának?

BÉBÉ: Először is, ez négy lehetőség, 2x2, azzal együtt, hogy melyik lépcsőn jövök vissza. Aztán eldönthetem, hogy most menjek le vagy később: 2x4 az 8. Ott a büfé, választhatok szalámis zsömlét, körözöttet vagy pogácsát. 3x8 az 24. Telik egy sörré vagy limonádéra: 2x24 az 48. Gondolhatom hozzá, hogy a.) Mindenki le van szarva, b.) Kinyalhatják a seggem, c.) Kivéve magát itt, d.) Kivéve mindig Szeredyt, e.) Nem kivéve Szeredyt.

Ez 5x48, az 240.

Gondolhatom továbbá azt, hogy nem kell semmire gondolnom, hála istennek, elég fűjni a füstöt vagy nézni az eget. Ez 480. Ehhez fűtyülhetem a simmit, a Creolát, a Siboneyt, Valenciát, La Cumparsitát... minimum 20-30 a választékom, úgyhogy 4800, 9600 – már a kapásból eddig felső-

*Átkarolja Magda vállát, indulnak újra lefelé,
hárman összekapaszkodva, közben Bébé füttyü-
li, majd éneklük is:*

roltakból is 9600 uszkve 14 ezer-valahány
szabad lehetőségem van.

BÉBÉ, SZEREDY, MAGDA:

„Oly jól csúszik ez a banánhéj,
Együtt csúszni ezen, babám, kéj...”

– Vége –

Ozoli Ágnes

TROLIZÁS

Mándy Iván emlékére

Megismerkedésük napján pesti bérházakról beszélgettek. Szinte rögtön ezekre a le-
robbant épületekre terelődött a szó. Észrevétlenül telt el másfél óra, de ők még javá-
ban a körfolyosós, kietlen udvaros, felújításra szoruló néhai „palotákról” diskuráltak,
ahol ritkán még előfordul a fából készült, elég nagy szőnyegporoló. Van, hogy az egy-
kori cselédlépcső környékén látható egy hanyagul a falnak támasztott létra, ugyancsak
fából, szintén magas kiadásban, hiszen a majd négy méter belmagasságú lakásokban
is használatosak, ha éppen ablakot kell tisztítani, függönyöket leszedni. Amikor a lét-
rák használaton kívül várakoznak, sűrű felmosóröngyök száradnak rajtuk kemény-
re a meleg napfényben. A repedésekben kis zöld ecetfák hajtanak ki.

Ismerték ezeket a „gangos hangulatokat”, a hétvégeket kitöltő zajokat, amikor már
délről evőeszközök csörömpölését lehet hallani, a családi zivaj mellett kiszűrődik a
rádió hangja, fent galambok szárnyai csattognak, macskák nyújtózkodnak halkan nyá-
vogva a lépcsőház árnyékában. Lent egy kuka fedele csapódik, kisgyerekek másznak,
lógnak a kovácsoltvas korlátokon unatkozva. Az ebédidő elmúltával óriási robajjal zu-
hannak le a régi és nehéz redőnyök, mert néhányan szundítani készülnek. Utóbbin
sokat nevettek, a lakók kicsinyes önzésén. A lényeg, hogy a sziesztára készülőknek mi-
nél előbb sötét legyen, ezért akár ricsajt is csaphatnak. Pár perc múlva azonban köte-
lezően elvárt a síri csend a szomszédoktól.

Mindketten a Belvárosban laktak. Sorolták kedvenc utcáikat, ismerték a másik által
említett homlokzatokat. Megegyeztek, hogy a jövőben gyakran találkoznak egy kávé
mellett. Így indult az az ismeretség, amely a lány számára – éveken át – élete legjobb
irodalomleckéit is jelentette. Ilyen mondatok hangoztak el a férfi szájából, mint: *Pé-
ternek jó szeme volt a Péterekre*. A Péterek kilétét Anna sejteni vélte, hiszen épp a jogi
egyetemi felvételin pár héttel azelőtt az egyik Péter egy szövegének elemzése volt a fel-
adat. A mondat első felére viszont rákérdezett, ki az a Péter, aki felfedezte a másik ket-
tőt? Oly laza gyakorlatiassággal válaszolt neki, hogy pár évvel később a lány már az